

Dr. Tószegi Zsuzsanna*

JÁMBOR LAJOS ÉS BÁLINT ZOLTÁN MŰÉPÍTÉS MUNKÁSSÁGA – I. RÉSZ: „KÖVÉ VÁLT EZREDEVES TÖRTÉNETE A MAGYARNAK” – AZ INDULÁS ÉVEI

Az építészettörténészek véleménye szerint a millenniumi ünnepektől az első világháborúig terjedő századforduló hazai építészete az egyetemesebb építészettörténet legfontosabb magyar vonatkozású korszaka. E nagyjából két évtizedet felölelő időszakban országszerte sok ezer új épületet emeltek, amelyek java része mindmáig városaink épített környezetének meghatározó eleme. E korszak több stílusirányzatot is felvonultatott, de mind közül a legkülönlegesebbnek és a legtöbb vitát kiváltónak a szecesszió bizonyult.

A békés, virágzó korszak 1914-ben hirtelen véget ért. Miként az egész ország, vele együtt az építészet is csak nagy nehézségek árán, hosszú idő után tudott úgy-ahogy magához térni az első világháború, majd a Trianon okozta sokkból: a háború okozta gazdasági összeomlás és a területvesztés miatt a beruházások, megrendelések erősen beszűkültek.

Az 1920-as évektől az építészeti terén sok irányban zajlott az útkeresés: abban az időszakban sokféle stílusbeli hatást lehetett tetten érni, miközben egyre adázabb vita zajlott a nemzeti építőművészet mibenlétéről. Az 1890-es évektől az 1930-as évekig terjedő korszakban igen sok kiváló építész működött Magyarországon, de nagy részük életműve koránt sincs feldolgozva. Az építész óriásokról több monográfia készült már, de számos tehetséges, sikeres építőművész munkásságáról csak érintőlegesen esik szó a korszakot összefoglaló jelleggel tárgyaló építészettörténeti munkákban. Ezt a adósságot kívánja a szerző egy parányival csökkenteni a most induló cikksorozattal, amelyben megemlékezik születésének 150. évében Jámbor Lajosról és a vele egy életre szövetségre lépett Bálint Zoltánról.

Tisztelgés Jámbor Lajos születésének 150. évfordulója előtt

Az 1869-ben született *Jámbor Lajos* munkássága örökre összefonódott építész-kollégájáéval, *Bálint Zoltánéval*. Együtt jártak egyetemre, majd a diplomaszerezés után néhány évvel közösen alapították meg a *Bálint és Jámbor* társaságot, amelyben tulajdonosként és egyben építési vállalkozóként együtt dolgoztak – mondhatni – alkotómunkájuk végéig.

Az írásai, társaságbeli szereplése, családtagjai és leszármazottai révén jóval ismertebb Bálint Zoltán mellett Jámbor Lajos egy kicsit mindig árnyékban maradt, önállóan alig lehet a nevével találkozni – ezért születésének 150. évfordulója tiszteletére egy kicsit erőteljesebben irányítjuk rá a figyelmet. Az első fejezetekben külön-külön ismertetjük Jámbor, il-

* Egyetemi docens, tudományos újságíró.

letve Bálint életrajzi adatait és a pályakezdésük utáni néhány évben még önállóan végzett tevékenységükre vonatkozó információkat. Közös cégük 1897. évi megalakulásától kezdve az építészpáros közös munkásságát tárgyaljuk.

Négyrészes cikkünk nem építészettörténeti szempontból dolgozza fel Jámbor Lajos és társa életművét – erre a szerző nem is tudna vállalkozni –, inkább egyfajta korrajzot kívánunk felvázolni. Cikksorozatunk nem korlátozódik építészettörténeti szempontból legjelentősebbnek bizonyult műveik bemutatására, céljaink között nem szerepel műveiknek a többi építész teljesítményéhez való viszonyítása – ezt megtették a korszak magyar építőművészetét tárgyaló szakértők. Törekedtünk viszont az építészpáros jelenleg azonosítható munkáinak felkutatására, elsődlegesen a korabeli forrásokra támaszkodva.

A digitalizációnak hála, ma már igen sok információt lehet felszínre hozni az egykori sajtóhírekből és a szakfolyóiratok cikkeiből, amelyek segítségével számos, eddig nem ismert tényt, adatot össze lehet gyűjteni. Az egykorú források alapján a jelen cikksorozat szerzőjének sikerült részben pontosítania, részben számottevően kiegészítenie a két építész – vagy önállóan, vagy a Bálint és Jámbor cégben folytatott – tervezőmunkája révén megvalósult létesítményeket felsoroló jegyzékeket. A szerző jó néhány elkészült, de eddig számba nem vett építészeti alkotást azonosított, az építészettörténeti tanulmányokban felépítettként jegyzett néhány épületről viszont egyértelműen bizonyítottan látja, hogy azok a terasztalon maradt művek sorába tartoznak.

A szaklapok és a napisajtó közleményeinek felidézésével Bálint Zoltán és Jámbor Lajos műveinek ismertetése mellett bemutatjuk azok recepcióját – ezáltal egyfajta korrajzot adunk arról, milyen volt száz-százhusz évvel ezelőtt a fiatalon ismertté, sikeressé vált építészársak munkáinak a fogadtatása. Mindebből következik, hogy az alábbiakban nem feltétlenül a mai építészettörténészek értékrendje szerinti legkiemelkedőbb alkotásokról esik a legtöbb szó – azok a művek kerülnek előtérbe, amelyeket a kortársak méltattak komolyabb figyelemre.

Ez a megközelítés lehetővé teszi az eleve időleges szándékkal készült, illetve a történelem viharai miatt megsemmisült műveknek a bemutatását is, amelyek dokumentálásáról – szerencsére – a sajtó annak idején gondoskodott. Közülük első helyen az 1900. évi párizsi világiállítás áll, amely úgy Magyarország, mint a két ifjú építész számára fordulópontot jelentett. Ez a kimagasló jelentőségű esemény mind az országnak, mind a Bálint és Jámbor irodának világraszóló sikert hozott – ezért a rendelkezésre álló irodalom csekély töredékének segítségével mi is erről számolunk be a legbővebben a második részben.

A sikeresen megvalósított középületekről, villákról, bérpalotákról és más munkáikról szól a következő rész. A negyedik szakasz egyik fejezete a tervezőasztalon maradt művek közül mutat be néhányat, a második Bálint és Jámbor új technológiák iránti érdeklődéséről szól, a harmadik a Tanácsköztársaság idejére eső, május 1-jéhez kapcsolódó szerepüket tárgyalja, az utolsó fejezet pedig a kettejük életművét gyakorlatilag lezáró, 1930. évi Építészeti Világkongresszushoz kapcsolódó kiállítás, illetve sajtópolémia néhány tanulságos gondolata-

tát idézi fel. A függelékben a szerző saját kutatásai alapján Bálint Zoltán és Jámbor Lajos ma ismert – kis részben egyéni, nagyrészt közös – munkáiról készített listát közöljük.

Bízunk abban, hogy belátható időn belül elkészül az előző századforduló egyik legsikeresebb építészduójának teljes életművét feltáró, sokak által hiányolt monográfia, amelyhez szerény mértékben e cikksorozatban feltárt kutatási eredmények is hozzájárulhatnak.

Jámbor Lajos rövid életrajza

Frommer Lajos néven, 1869. október 31-én született Pesten; apja *Frommer Ignác*, anyja *Winter Franciska* volt.¹ Magánéletéről szinte semmilyen információval nem rendelkezünk; annyi bizonyos, hogy családnevét Jámborra magyarosította, saját családot sosem alapított. A Magyarország című napilap 1889. március 31-ei számában a névváltoztatások rovatban olvasható: belügyminiszteri engedéllyel „Frommer Lajos budapesti illetőségű ugyanottani lakos 'Jámbor'-ra” változtatta a nevét.² Érdekes módon egy 1898. novemberi sajtóhírben már így jelenik meg a neve: Jámbor (Frommer) Lajos,³ de csak találgathatunk: vajon az érintett adta meg ebben a formában a nevet a névváltoztatási kérelem beadása után?

Családi állapotáról két hivatalos levéltári dokumentum szolgált – tudomásunk szerint korábban még nem publikált – adatokat. Az egyik irat az 1941. évi népszámlálás Jámbor Lajos által saját kezűleg kitöltött lakásíve az építésztársával együtt épített és korábban közösen tulajdonolt, Budafoki út 9–11. számú házból. A IV. emelet 4. számú lakásban nőtlen, egyedülálló főbérlokként lakott, foglalkozása: „magánzó, háztulajdonos”. Az iratból kiderül, hogy Jámbor Lajos 1911. augusztus 1-jén költözött a lakásba, amelyért 1941-ben évi 1200 pengő lakásbért fizetett. A gázzal fűtött, víz-, villany- és gázvezetékekkel ellátott lakáshoz 2 utcai szoba, 1 hall, 1 cselédszoba, előszoba, konyha, fürdőszoba, kamra tartozott. A háztartási munkát a lakásba bejelentett cseléd, az 1893-ban született *Preszker Mária* végezte, aki a fővárosban 1910 óta, Jámbor lakásában pedig 1936 óta lakott.⁴

Műegyetemi diákéveit az 1887/88. tanévben kezdte a *Királyi József Műegyetem* építész szakán.⁵ A Műegyetem által az 1891/92. tanévre kiadott évkönyv tanúsága szerint 1891-ben kapta meg építész oklevelét.⁶ Szakképzésével kapcsolatban érdekes adalékokat szolgáltat az *Ezredéves Országos Kiállításon* szereplő képzőművészeti csoport által kiadott

¹ Halotti anyakönyvi kivonat. 1955. november 6. HU_BFL_XV_20_1_XXXIII-1_a_A846_0782.

² Névváltoztatások. Magyarország, 1899. március 31., 90. sz., p. 16.

³ Magyarország Párisban. Magyar Ujság, 1898. november 19., 321. sz., p. 9.

⁴ HU_BFL_IV. 1419.j 40. szlj., XI. Budafoki út 9–11., 33. sz. lakásív.

⁵ A Királyi József-Műegyetem programja az 1888/9. tanévre. Harmadik rész. Az 1887/8-iki tanévben bejegyezve volt hallgatók, p. 40: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1888_89/&alcim_id=2010.

⁶ A Királyi József-Műegyetem programja az 1891/92. tanévre. Negyedik rész. Névjegyzéke azon végzett műegyetemi hallgatóknak, kik az 1891. június 30-ig a Királyi József-Műegyetemtől (építész, gépészmérnök, mérnöki vagy vegyészi) oklevelet ... nyertek ..., p. 52: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1891_92/&alcim_id=1999.

katalógus, amely szerint építészeti ismereteit Berlinben alapozta meg, ahol egy éven át „Wohlgemuthnál, Kayser & Gronheinsnél tanult, de tanulmányait Budapesten fejezte be Krenczer, Alpár és Lechner tanárok vezetése alatt.”⁷ Az adatokat ellenőrizve megtudhatjuk, hogy Gabriel Wohlgemuth építőmester a berlini városi tanács tagja, a berlini építésszerek ma is működő egyesületének, a Berliner Baugenossenschaftnak alapító tagja volt; Berlinben ma egy utcánév is őrzi emlékét.⁸ A „Kayser & Gronheins” név mögött feltehetően a *Heinrich Joseph Kayser* és *Karl von Großheim* által 1872-ben alapított építésziroda rejtőzik. A *Kayser & von Großheim* cég az alapítása utáni években már jelentős sikereket ért el Németországban.⁹ Bizonyíték nincs rá, de azt is joggal feltételezhetjük, hogy a „Krenczer” név mögött az a *Kreuzer Károly* műépítész rejtőzhet, aki az ezredéves kiállításon *Mauthner Ödön* pavilonját tervezte.¹⁰ A „külsőleg igen ügyesen faháncsal borított”, leleményes faépületről Bálint Zoltán elismerőleg írt a kiállítás építészetét bemutató reprezentatív kötetében.¹¹ A pavilonról Klösz György által készített fényképfelvételt *Budapest Főváros Levéltára* (BFL) őrzi.¹²

1. ábra: Frommer Lajos 1895-ben¹³

⁷ Ezredéves Országos Kiállítás 1896. A Képzőművészeti Csoport képes tárgymutatója. Budapest, Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, 1896, p. 46.

⁸ 125 Jahre Berliner Baugenossenschaft. Berlin, Arkadien, 2011, p. 14.

⁹ *Heinrich Joseph Kayser*: https://berlingeschichte.de/lexikon/mitte/k/kayser_heinrich_joseph.htm.

¹⁰ Az 1898. évi Budapesti cím- és lakjegyzékben a Teréz körút 24/a lakcímen lakó műépítész Krenczer, az 1899. évben Kreuzer névalakban, a MMÉE 1894. évi közlönyében és a millenniumi kiállításról szóló szakmunkában Kreuzer néven szerepel.

¹¹ *Bálint Zoltán*: Az ezredéves kiállítás architektúrája. Schroll Antal és Tsa műkiadása, Bécs, 1897, p. 41.

¹² A kép leltári száma: HU_BFL_XV_19_d_1_10_049, megtekinthető a Hungaricana adatbázisban.

¹³ Frommer Lajos pályanyertes terve. Ország-Világ, 16. évf. 1895. 15. sz., p. 239.

Visszatérve Frommer Lajos tanulmányaira: a fentebb idézett rövidke szakmai életrajz is megemlíti a tanárai között *Alpár Ignác* és *Lechner Ödön* nevét, de számos más forrásból tudható, hogy *Hauszmann Alajos* is a mesterei közé tartozott. A *Vasárnapi Ujság* 1899-ben közölte egy rövidke életrajzát, amelyben megemlítik, hogy egyévi berlini tartózkodás után beutazta Német-, Francia- és Olaszország nagy részét. Hazatérve egy ideig „Hauszman (sic!) tanár építészeti irodájában dolgozott, 1896-ban pedig Alpár Ignác mellett mint a történelmi épüleccsoportok művezetője, majd Lechner Ödön műépítész” mellett működött.¹⁴

Részlet Hauszmann Alajos naplójából

Hauszmann Alajos 44 évet töltött a műszaki egyetemen tanítással. Ő maga kérte nyugdíjazását, mégis nehéz szívvel vált meg tanári katedrájától.

Naplójában ezt írja: „...igaz szeretettel és teljes odaadással igyekeztem megfelelni kötelességemnek... és ha visszatekintek életemnek ezen munkás éveire, a megelégedés érzete fogja el szívemet, mert látom tanári fáradságomnak eredményét az ifjú építészgeneráció munkásságában, melynek legkiválóbb tagjai a Műegyetemről kerültek ki.”

Névsorba szedve megemlíti azokat a tanítványait, akik később az irodájában is dolgoztak – köztük Bálint Zoltánt és Jámbor Lajost.¹⁵

A *Budapesti Műegyetem Levéltára* állományában őrzött jegyzőkönyv tanúsága szerint az *Építőipari Műszaki Egyetem Egyetemi Tanácsa* 1955. június 3-ai ülésén jubileumi diplomák kiadásáról határozott, többek között arról, hogy Jámbor Lajos okleveles építészmérnököt gyémántdiplomával tüntetik ki.¹⁶ Arról nincs információ, miért késett éveket a gyémántdiploma átadása. Az eseményről nemcsak az egyetem évkönyve, de a napisajtó is megemlékezett; innen lehet tudni, hogy Jámbor 1955. július 2-án *Cholnoky Tibor* rektortól átvette a gyémántdiplomát.¹⁷

Jámbor Lajos az ünnepség után nem sokkal, 1955. november 6-án, 86 éves korában hunyt el a Rókus Kórházban. A BFL gyűjteményében sikerült rátalálni halotti anyakönyvi kivonatára, amelyben a következő adatok szerepelnek: családi állapota nőtlen, foglalkozása építészmérnök, lakcíme: XI. Budafoki út 9–11., halálának oka: tüdőgyulladás, agylágyulás.¹⁸ Leszármazottai nem lévén, féltő, hogy hagyatéka megsemmisült. A *Kozma utcai izraelita temetőben* található sírja 2005 óta védelem alatt áll.

¹⁴ A párisi kiállítás magyar termei. *Vasárnapi Ujság*, 1899. december 17., 51. sz., p. 848–850.

¹⁵ Hauszmann Alajos naplója. *Építész a századfordulón*. Gondolat, Budapest, 1997, p. 116.

¹⁶ *Építőipari Műszaki Egyetem, egyetemi tanácsulések*. 1955. június 3. és *Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Évkönyve, 1955–1956*, p. 207.

¹⁷ Gyémánt- és aranydiploma átadási ünnepség. *Szabad Ifjúság*, 1955. július 4, p. 6.

¹⁸ Halotti anyakönyvi kivonat. HU_BFL_XV_20_1_XXXIII-1_a_A846_0782.

A pályakezdés – Frommer néven és még egyedül

Frommer Lajos a diplomaszerezést követő évben, 23 éves korában kérte felvételét a *Magyar Mérnök- és Építész-Egyletbe* (MMÉE), ahová *Jablonszky Ferenc* ajánlotta tagnak.¹⁹ 1899-ig az eredeti családnevét használta, a pályakezdés időszakában elért első eredményeire ezen a néven lehet rátalálni.²⁰

Az MMÉE az általa 1877-től rendszeresített pályázatokkal kívánta elősegíteni egyrészt a fiatalok tehetségének kibontakozását, másrészt egyes aktuális témákra felhívni a tagság figyelmét. Az egyes szakosztályok évente több pályázatot is meghirdettek: rendszeres volt az ún. kis- és nagypályázatok kiírása, amelyek a nevükben is jelezték a feladatok nagyságrendjét. A fentiek mellett 1891-től évente *Ybl-pályázatot* is kiírtak, amelynek tárgya többnyire különleges tervezői feladatot jelentett.²¹

Frommer a sajtóhírek alapján több szakmai megmérettetésen – többek között az MMÉE építész szakosztálya által meghirdetett pályázatokon – szerepelt sikerrel. A korabeli szaklapokban úgy a pályázati kiírásokat, mint az eredményeket rendre közzétették; ez utóbbi kapcsán első ízben 1894-ben tűnt fel a neve. *Wünsch Róbert* cementgyáros az ezredéves kiállításon cement- és gipszlemezekből szándékozott egy nyaralót felépíteni, amelyre tervpályázatot írtak ki az MMÉE tagjai számára. Az Építő Ipar c. műszaki hetilap *Cément- és gipszpallókból építendő nyaraló* címen mutatta be Frommer pályázatának néhány rajzát, illetve ismertette a bírálóbizottság véleményét.²² *In hoc signo* jellegű pályaművével Frommer a második díjat nyerte el, az első díjas *Sándy Gyula* lett. Az egyesület titkárának beszámolójából kiderül, hogy Frommer 1894-ben szintén második díjat nyert az MMÉE által a budapesti építőmesterek, kőműves-, kőfaragó- és ácsmesterek ipartestülete zászlójának megtervezésére kiírt pályázaton.²³

Az MMÉE 1896. évi építészeti nagypályázatának témája fővárosi vagy nagyobb fürdőhelyen tervezendő egyesületi mulatóhely tervezése volt. A kiírásban a mintegy 5 hold nagyságú telek parkosítása mellett sétautak, pergolák, zenepavilon, mesterséges tó, tenisz-, teke- és krikettpályák kialakítása, illetve egy kb. 500 fős, színpaddal rendelkező rendezvényterem, egy pálmaház, valamint a gondnoki és a kertészlakás megtervezése szerepelt. Az 1897. ja-

¹⁹ Egyesületi tárgyalások. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1892. július 8., 28. sz., p. 276.

²⁰ A digitalizációnak köszönhetően egyre több korabeli dokumentumban lehet keresni – remélhetőleg eljön az az idő, amikor teljessé válhat a kutatás. A most rendelkezésre álló források alapján a teljességre törekedtünk, de bízunk abban, hogy az idő előre haladtával még több információt lehet majd összegyűjteni. A kutatás két alapvető forrása az ADTPlus és a Hungaricana adatbázis volt.

²¹ *Székely Márton, Maróty Katalin*: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány*, 2018. 1–2. sz., DOI: 10.1556/096.2017.001.

²² *Cément- és gipszpallókból építendő nyaraló*. Tervezte Frommer Lajos. *Építő Ipar*. 1894. február 7., 6. sz., p. 63–64.

²³ Tiszti jelentés. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1894. január, 1. sz., p. 39.

nuár 3-áig beadandó terveket véleményező zsűriben nem kisebb nevek, mint Hauszmann Alajos és *Schulek Frigyes* működtek közre.²⁴

A bírálóbizottság jelentéséből idézünk néhány mondatot Frommer *Sempre avanti* jeligéjű pályázatáról: „A teremépítménynek úgy külső, mint belső építőművészi kiképzése a tervezőnek dicséretére válik. A homlokzati és metszetrajzok egyöntetű szép és jól megértett barokk-formákat mutatnak, minden túlzás nélkül. Különösen sikerült a lépcsőház és a terem architektúrája úgy arányaiban, mint részleteiben; de szép és művészi invencióval oldotta meg a szerző a külső homlokzatot is, nagyon alkalmasan választván meg a stylust is az ily jellegű épület architektonikus kiképzésére. A rajzok ábrázolása dicséretes kézi ügyességről tanúskodik és a tervezet általában határozott művészi tehetségre vall.” A zsűri véleménye szerint ugyan egyik pályázat sem tökéletes, de „buzditásul a jövőre”, a bírálók a pályatársaknak messze felette álló munka szerzőjét díjazták, mert abban a pályaműben „határozott tehetség művészi gondolata és nagy koncepciója van lefektetve és e terv művészileg a legegységesebb”.²⁵ A *Pesti Hirlap* fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a pályanyertes terv készítője „ugyanaz, akit fiatal kora dacára az ezredéves kiállítás egyik legkényesebb földadatának megoldására érdemesítettek, amennyiben a kiállítási főkapu tervezését ... Frommer Lajosra bízták. Most kitüntetett tervével pedig méltán érdemelte ki” az MMÉE egyesületi nagy aranyérmét és a közoktatási minisztérium 600 forint értékű utazási ösztöndíját jelentő nagydíjat.²⁶

Az ezredéves kiállítás Andrassy úti főbejárója

A millenniumi kiállítás idején Frommer Lajos Alpár irodájában dolgozott, ahol fontos feladatot bíztak rá: ő vezette a történelmi főcsoport építkezéseit.

Első országos jelentőségű sikerét 1895-ben érte el: megnyerte az ezredéves kiállításához kapcsolódó egyik nyilvános tervpályázatot, melynek tárgya az Andrassy út tengelyében megépülő, I. számú főkapu kialakítása volt. A millennium lázában élő sajtó nem fukarkodott a pályamű és alkotója bemutatásával: az *Ország-Világnak* köszönhetjük például, hogy a pályázati zsűri véleménye mellett közölte a 26 éves Frommer Lajos fényképét (1. ábra) és keretes írásunkban ismertetett *Ezer év története kőben* című cikkét.

A pályanyertes munkáról a zsűri ezt mondta: „Frommer Lajos *Szabad az út* jeligével ellátott terve monumentális fölfogása folytán némileg nélkülözi ugyan a kiállítászerű könnyed és ideiglenes jelleget, de művészi megoldása az egész ifjú magyar építészgárdának dicsőségére válik. Méltó volna ez a terv arra, hogy mint az Andrassy-út végleges, állandó jellegű

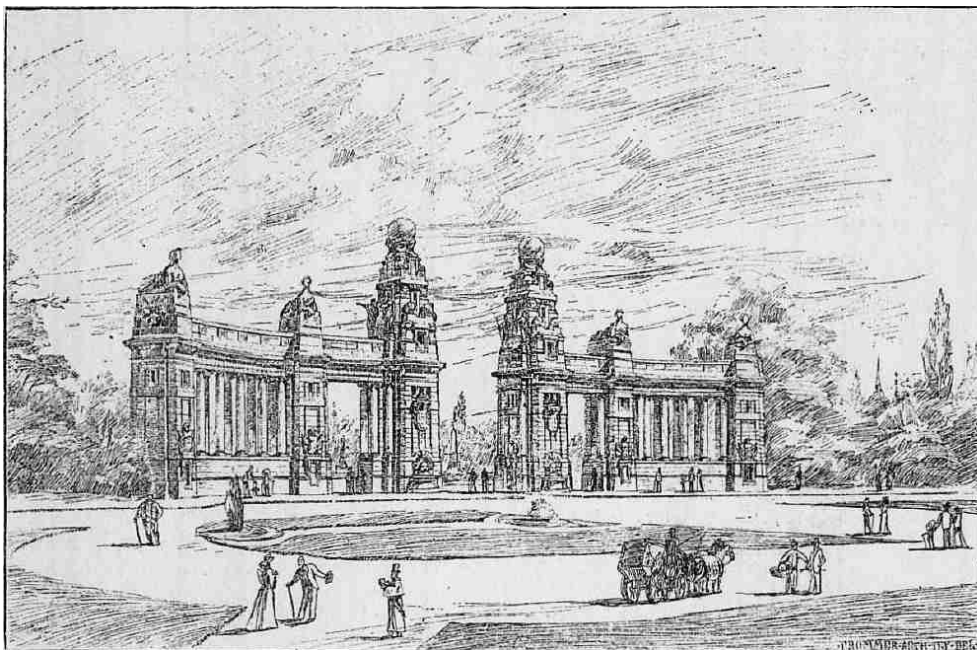
²⁴ A Magyar Mérnök- és Építész Egylet 1896. évi építészeti nagypályázata. *Építő Ipar*, 1896. április 15., 16. sz., p. 127.

²⁵ Az építészeti nagypályázat eredménye. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. január, 1. sz., p. 57–59.

²⁶ *Építészeti nagypályázat*. *Pesti Hirlap*, 1897. március 6., p. 9.

befejezését a valódi anyagból, kőből építsék föl s a főváros bizonyára egy nevezetes, igazán művészi nívón álló művel volna gazdagabb.”²⁷

A *Magyar Szalon* 1895 ősztén, a készülő kiállításról szóló beszámolóban közölte Frommer rajzát az Andrassy úti főkapuról, amely „ellátszik majd végig a mi gyönyörű boulevardunkon, a melynek szebb és mutatósabb berekesztést kívánni sem tudna az ember”²⁸ (2. ábra).

2. ábra: Az ezredéves kiállítás Andrassy úti főkapuja – Frommer Lajos rajza

A Vasárnapi Ujság hosszú sorozatot szentelt az ezredéves kiállítás legjelentősebb építményeinek; 1896 augusztusában a szerkesztőség a két főkaput mutatta be. Mint írják, Frommer szem előtt tartotta, hogy egy kiállítás főkapujának egyszerre kell ünnepélyesnek és esztétikusnak lennie. Az újságíró úgy véli, a tervező a kapu felépítésére megszabott, szerény költségvetés miatt tért el „a költségesebb és szokottabb diadalív” alaktól, és számításba véve a kapu előtti nagy szabad területet, „a sokkal szebb képpé alakítható szárnyas, vagy úgynevezett *pilon* kapuzat szerkesztését választotta. Az így készült kapuzat nagyon tetszetős, könnyed francia renaissance modorú építmény; arányai sikerültek, egyöntetűek és az egész mégis monumentális jellegű, mely bár csak ideiglenesnek készült, a kőépítkezésnek csalo-

²⁷ Frommer Lajos pályanyertes terve. *Ország-Világ*, 16. évf. 15. sz., 1895, p. 239.

²⁸ A készülő kiállítás. In: *Magyar Szalon*, 1895–1896, 24. köt. 179–182. hasáb (2. ábra).

dásig híven sikerült utánzata.” A lap *Morelli Gusztáv* fametszetével mutatja be az impozáns látványt.²⁹

A millenniumi kiállítás eredményeit összegző kötetben *Schmidt József*³⁰ így méltatta a megvalósult főkapu tervezőjének munkáját: az „építész mellőzte a sablonszerű kapu-kiképzést, pylon-kaput tervezett, melyhez jobb- és baloldalt nagy sugárú ivezzel oszlopcsarnokok csatlakoztak. A kapu úgy eredetiségével, mint monumentális jellegével és méreteivel, valamint szépen megválasztott arányaival hatott és méltó bejárata volt a kiállításnak.” A kapu ívezete 65 m hosszú, a pilonok magassága 19 m, az oszlopcsarnok pedig 10,5 m magas volt. A favázis szerkezetet kőutánzatú vakolat borította, a díszítő és figurális szobrászmunkák gipszanyagból készültek. Frommer Lajos kiállítási érmet kapott a megvalósult tervéért.³¹

Bálint Zoltán fent már említett reprezentatív kötetében ezt írta Frommer pályadíjnyertes művéről: „A főkapu rendkívül monumentális hatású két 19 m magas pylonból állott, melyhez kétoldalt az egyenes zárású kapuzatok és ezeknek folytatásaként oszlopcsarnokok csatlakoztak, páros oszlopaik között négy interkolumniummal. Igen érdekes volt a kapuzatnak architektonikus felfogása, melylyel az építész a két pylon között lévő tulajdonképeni főutat és áthajtót átívezetlenül, teljesen szabadon hagyta. A kapuzatnak nemes barokk architektúrája, szép arányai és gondos részletezése egyaránt elismerésre méltók és kiválóan művészi hatásúak voltak.”³²

A millenniumi kiállítás egyik nagy érdeklődést kiváltó rendezvénye volt a *Nemzeti Szalon* tárlata, amelyen két termet szenteltek az építészeti műveknek. Frommer Lajos két vízfestménnyel szerepelt itt: az Andrássy úti főbejáró távlati képét és a *Sebestyén Artúrral* közösen készített templompályatervet állította ki. A műtárlatról beszámoló újságíró szavai szerint a „zseniális Frommer Lajos pompás művének szép távlatfestménye ugyanitt látható.”³³

Az ezredéves kiállítás történetét Frommer Lajosnak a mestere, Alpár Ignác által tervezett történelmi csarnokról írt cikkének rövid kivonatával zárjuk.

²⁹ Az ezredévi kiállítás kapui. Vasárnapi Ujság, 43. évf. 32. sz., 1896, p. 525–526.

³⁰ Schmidt József az 1896-ban létesített Szabadalmi Hivatal első elnöke volt, de mivel az ezredéves kiállítás kormánybiztosává nevezték ki, elnöki székét csak a kiállítás ügyeinek lezárása után, 1897-ben foglalta el. *Tószegi Zsuzsanna*: A hivatal élén – az elnökök pályaképei. In: Egy hivatás 120 éve. A Magyar Királyi Szabadalmi Hivaltól a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivataláig. Typotex, Budapest, 2016, p. 228.

³¹ *Schmidt József*: A kiállítás szervezete és berendezése. In: *Matlekovits Sándor* (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye, 3. kötet, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1897, p. 118–119. és p. 285.

³² *Bálint*: i. m. (11), p. 39.

³³ *Architektúra a műtárlaton*. Pesti Hirlap, 1896. május 23., 142. sz., p. 6.

„Kövét vált ezredéves története a magyarnak”³⁴

A történelmi csarnok az egész ország területéről összegyűjtött, az Árpádoktól a Habsburgokig terjedő időszak architektúráját mutatja meg.

„Nem hiába az architektúra a művészetek anyja, egy művészet sem tükrözi vissza annyira korának sajátosságát, erkölcsseit, szokásait, mint éppen az építő-művészet” – írja Frommer, majd így folytatja: Véletlenül ugyan, de „a három történelmi főidőszak, az Árpádok, a vegyesháziak és a Habsburgok kora nagyjában összeesik a román, gót és renaissance építési korszakok idejével” – ezért kézenfekvő gondolat volt a három történelmi, illetve építészeti korszak együttes bemutatása.

A románkort a kereszténységet megteremtő kolostorokon keresztül mutatják be, „kik az új hitet hozzák be az országba, kiknek klostroma körül új, áldásos civilizáció keletkezik, kik a népek valódi atyjai”. A szemközt épülő, a tó vizében tükröződő gótikus vajdahunyadi vár már a lovagkort jeleníti meg. „Az út felőli része festői várudvart ábrázol, olyat, melyen a lovagok egész generációi építkeztek” egészen addig, amíg „az Olaszország felől jövő humanisztikus áramlat a renaissance formáival együtt az újkor felvilágosultságát is magával hozza.”

Alpár Ignác az újkor beköszöntével erős fejlődésnek indult felső-magyarországi és erdélyi városokban gyűjtötte össze a reneszánsz épületcsoporthoz a történelmi motívumokat. „Rendre láthatni itt késmárki, bártfai, lőcsei, eperjesi, brassói motívumokat. ... A hazánk történetében beállott nagy változást pedig a török kiűzetését és a Habsburg abszolút uralom kezdetét, Mária Terézia és József korát, az épületcsoport másik oldala mutatja be.” Ebben az időben a politikai és a művészeti áramlatok egyaránt Bécsből indultak ki, és ez „nem maradhatott befolyás nélkül a bécsi udvarhoz vonzott magyar urakra” –, akik a bécsi urakéhoz hasonló palotáikat és kastélyaikat ugyanazokkal a művészekkel építtették meg.

„Igen, 'saxa loquuntur!' és a történelmi kiállítás épülete már magában is reprezentálja az ezredév történetét. Még az sem fog hiányozni, a mit a török, a német elvitt, széjjel hordott; mert legalább a kiállítás időtartamára ez a petrifikált történelem magába zárja mindazt, mit magyar múkincsekben, magyar hadi dicsőség jelvényeiben a szultán kincsháza, Bécs, Berlin, London muzeumai, főuraink gyűjteményei rejtegetnek, őriznek!

Bár ki se vitték, el se hordták volna!”

³⁴ Ezer év története kőben. Ország-Világ, 1895. április 14., 15. sz., p. 237.

Jámbor Lajos szakmai és közéleti szerepvállalása

Jámbor azok közé tartozott, akik szívesen vettek részt a hivatásukhoz kapcsolódó szakmai szervezetek munkájában. MMÉE-tagságáról már szóltunk, ebben a rövid fejezetben néhány választott tisztségét említjük meg az egykori sajtó hírei alapján.

Huszonegyedik magával alapító tagja volt az 1902-ben létrehozott, magánépítészekből álló *Magyar Építőművészek Szövetségének* (MÉSZ),³⁵ amelynek 1905 májusában a titkára lett.³⁶ 1904-ben Jámbor tervezte meg a MÉSZ Ferenciek bazárában kialakított új helyiségének a berendezését.³⁷

A *Magyar Képzőművészek Egyesületének* építészeti szakcsoportja 1903. évi tisztújító ülésén elnökké Lechner Ödönt, jegyzővé Komor Marcellt választották meg. A választmány tagjai lettek: Hauszmann Alajos, Jámbor Lajos, Kann Gyula, Korb Flóris és Schulek Frigyes építőművész.³⁸

1908-ban megtisztelő feladattal bízták meg Jámbort: a vallás- és közoktatásügyi miniszter az *Országos Képzőművészeti Tanács* tagjává nevezte ki hároméves időszakra. A tanácsba együtt került be mestereivel, Alpár Ignáccal és Lechner Ödönnel.³⁹ 1913 és 1916 között szerepel a neve az *Országos Középítési Tanács* tagjainak sorában, ahová az Országos Képzőművészeti Tanács delegálta.⁴⁰ A kereskedelmi miniszter 1917-ben további egy évi időtartamra nevezte ki a tanács tagjait – köztük Jámbor Lajost az „Országos Képzőművészeti Társulat” részéről.⁴¹

1918-ban alakult meg az *Okleveles Magyar Építészek Egyesülete*. A 103 alapító tag között találjuk *Bálint Zoltánt, Györgyi Dénest, Komor Marcellt, Medgyaszay Istvánt, Petz Samut* és másokat. Nagy megtiszteltetésnek számított, hogy az egyesület Jámbor Lajost választotta alelnökéül.⁴²

³⁵ Magyar építőművészek szövetsége. Pesti Hirlap, 1902. június 12., 159. sz., p. 8.

³⁶ A Magyar Építőművészek Szövetsége. Budapesti Hirlap, 1905. május 28., 146. sz., p. 19.

³⁷ A Magyar Építőművészek Szövetsége. Budapesti Hirlap, 1904. október 22., 292. sz., p. 16.

³⁸ A Magyar Képzőművészek Egyesülete. Független Magyarország, 1903. június 10., 442. sz., p. 11.

³⁹ Az Országos Képzőművészeti Tanács. Pesti Napló, 1908. július 11., 166. sz., p. 11.

⁴⁰ Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. A ministeriumok főnhatósága alá tartozó hatóságok és intézmények. 1913: p. 374; 1914: p. 383; 1916: p. 389.

⁴¹ Az Országos Középítési Tanács tagjai. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1917. július 15., 28. sz., p. 264.

⁴² Okleveles Magyar Építészek Egyesülete. Építő Ipar, 1918. június 1., 21. sz., p. 165.

Bálint Zoltán – Jámbor Lajos későbbi építésztársa

Bleyer Zoltán néven született 1871. március 6-án Nagyváradon. 1888-ban még Bleyer néven iratkozott be a Műegyetemre,⁴³ de miután 1892-ben testvéreivel együtt nevet változtatott,⁴⁴ abban az évben már Bálint néven vette át építési oklevelét.⁴⁵

Egyetemi tanulmányai után külföldi tanulmányútra indult, bejárta Német-, Francia-, Svéd-, Spanyol- és Olaszországot, továbbá Angliát, Norvégiát, Dániát, Belgiumot és Hollandiát. Visszatérve Budapestre, *Korb és Giergl* műépítész irodájában dolgozott; az 1896-os millenniumi kiállítás alkalmával rábízta az iroda építkezéseinek a vezetését.⁴⁶

Hazatérése után nagy energiával kapcsolódott be az építészek szakmai közéletébe. A sajtóhírekből tudható, hogy 23 évesen kérte felvételét az MMÉE tagjainak sorába, ahová Frommer Lajos ajánlotta őt. A választmányi ülést 1894. február 3-án tartották.⁴⁷ Belépése után Bálint rendkívüli aktivitással vetette bele magát az egyesület munkájába; szinte nincs olyan tudósítás a szakmai összejövetelekről, ahol ne szerepelne a neve előadóként, felszólalóként. Nyilván ennek is köszönhető, hogy még ugyanabban az évben beválasztották az MMÉE középítési szakosztályának a vezetőségébe.⁴⁸

Bálint legelső indítványa, amely az építészek aktív bekapcsolódását szorgalmazta az újonnan alakult Nemzeti Szalonba, nagy feltűnést keltett. A *Pesti Hirlap* egész hosszan ismertette Bálint arra irányuló javaslatát, hogy „a magyar építészek lépjenek a nagyközönség elé és állítsák ki művészi alkotásaikat csakúgy, mint teszik azt a többi képzőművészek: a festők és szobrászok”. Véleménye szerint az építészetet a legtöbben nem művészeti válfajnak, hanem csak keresetforrásnak tekintik. Több haszna is lenne, ha az építészek tömegesen lépnének be a Nemzeti Szalonba: a kiállításokon megismertethetnék a látogatókkal a műveiket, mert ez növelné az építőművészet iránti fogékonyságot. További üdvös eredménye lenne az egyesülésnek a hazai képzőművészek belső egyetértése. Bálint javaslata élénk visszhangra talált a jelenlévők között, sokan alá is írták belépési nyilatkozatot. A cikk ezekkel az optimista mondatokkal zárul: „A magunk részéről örömmel üdvözljük az építészek e legújabb mozgalmát, melynek eredménye remélhetőleg a legjobb lesz. A társművészek bizonyára majd

⁴³ A Királyi József-Műegyetem programja az 1889/90. tanévre. Harmadik rész. Az 1888/9-iki tanévben bejegyezve volt hallgatók, p. 37: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1889_90/&alcim_id=2006.

⁴⁴ *Szentiványi Zoltán: Századunk névváltoztatásai 1800–1893.* Hornyánszky, Budapest, 1895, p. 32.

⁴⁵ A Királyi József-Műegyetem programja az 1893/94. tanévre. Negyedik rész. Névjegyzéke azon végzett műegyetemi hallgatóknak, kik az 1893. június 30-ig a Királyi József-Műegyetemtől (építési, gépészmérnöki, mérnöki vagy vegyészi) oklevelet ... nyertek ..., p. 53: http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1893_94/&alcim_id=1991.

⁴⁶ *Szendrei János, Szentiványi Gyula (szerk.): Magyar képzőművészek lexikona.* Magyar és magyarországi vonatkozású művészek életrajzai a XII. századtól napjainkig. Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1915, p. 144.

⁴⁷ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1894, p. 28.

⁴⁸ I. m. (47), p. 287.

nem látnak konkurenseket a belépő építésekben, hanem munkatársakat, akikkel vállvetve fognak működni a hazának és művészetének üdvére.”⁴⁹

Az indítványnak meglelt a foganatja: Bálint Zoltán sokadmagával – köztük Frommerrel – éveken át rendszeres kiállítója volt a Nemzeti Szalon által szervezett tárlatoknak, amelyeken bemutathatták építőművészi alkotásaikat.⁵⁰

3. ábra: Bálint Zoltán arcképe⁵¹

A későbbi években Bálint Zoltán szinte megszámlálhatatlan szakmai tisztséget töltött be; közülük a jelentősebbek: az *Építész Kongresszusok Állandó Bizottságának*, valamint a *Nemzetközi Művészeti Kongresszusok Állandó Bizottságának* elnöke, a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek, illetve az Országos Képzőművészeti Tanácsnak választmányi tagja volt.⁵²

Bálint magánéletéről lényegesen több adat áll rendelkezésünkre, mint Jámbor Lajosról: tudjuk, hogy családot alapított, két fiútestvére szintén országos tekintélyt⁵³ vívott ki a maga szakterületén. 1911-ben fia született: *Bálint Péter*, a későbbi neves nefrológus professzor, az MTA levelező, majd rendes tagja; az ő egyik fia *Bálint András*, az ismert Kossuth-díjas színművész. Bálint Zoltán egyik testvére, *Bálint Rezső*, szintén országosan ismert orvosprofesszor volt.

⁴⁹ Építészeink a „Nemzeti Szalon”-ban. Pesti Hírlap, 1894. december 18., 352. sz., p. 8.

⁵⁰ *Déry Béla, Bányász László, Margitay Ernő* (szerk.): Almanach képzőművészeti lexikon. Légrády, Budapest, 1912, p. 121–122., 151. és 176.

⁵¹ I. m. (14).

⁵² *Szentmiklóssy Géza* (szerk.): A magyar feltámadás lexikona. A magyar feltámadás lexikona kiadása, Budapest, 1930, p. 436–437.

⁵³ Bálint Rezső orvosprofesszor és Bálint Imre közgazdász.

Felesége, *Bálint Zoltánné (Stefánia Kedacsics)*, egy keresztény horvát család sarja, aki miatt 1907-ben katolikus hitre tért⁵⁴) neve is többször felbukkan a sajtóban szakmai-társasági események, de főként az első világháború során végzett áldozatos munkája kapcsán.

Annak érdekében, hogy bemutathassuk a Bálint házaspárnak az I. világháború vészterhes idején gyakorolt önfeláldozó tevékenységét, előreugrunk az időben. Az MMÉE hadikórházának létrehozásában Bálint Zoltán, a kórház vezetésében és működtetésében pedig a felesége vállalt igen jelentős szerepet. A harcokban megsérült katonák ápolására 1914 őszén 50 ágygal nyitották meg Pesten a hadikórházat. Az eredetileg 100 napra tervezett működést 1915 elején meghosszabbították, és felemelték az ágyszámot. A hadikórházat 1916 januárjában zárták be, mivelhogy az akkori helyzetben nem volt rá tovább szükség.

Bálint terjedelmes beszámolót közölt a hadikórházról, amelyben felesége munkájáról így ír: Bálint Zoltánné „a gazdasági vezetés gondjain és munkáján kívül egy idő óta ápolást és műtősegédkezést is vállalt. ... Személye e sorok írójához olyan közel áll, hogy működéséről tárgyilagos véleményt mondani nem lehet hivatása.” A kórház sokszor részesült elismerésben; Bálint Zoltán a *Vörös Kereszt Egylet* igazgatóságának leveléből idézi a következőket: „az Egylet kórházában a tisztaság mintaszerű. Nem mulaszthatjuk el az alkalmat, hogy ... az ápolás vezetéséért Bálint Zoltánné úrasszonyt, a kórház főnöknőjének igaz és meleg köszönetünket ki ne fejezzük.”⁵⁵ A hadikórház működtetése érdekében kifejtett áldozatos munkájuk elismerésül Bálint Zoltán és felesége egyaránt megkapta a Vörös Kereszt hadi-ékitményes II. osztályú díszjelvényét.⁵⁶

Bálint Zoltán korai építésmunkái

A diplomaszerezést követő tanulmányútjáról hazatérve Bálint intenzív szakmai munkába kezdett. Első nagy sikerét az 1895-ben kiírt MMÉE-nagypályázaton érte el, amelyen második díjat nyert. A vidéki színház tervére kiírt pályázatra beérkezett öt pályamű közül Bálint Zoltán munkája ezüstérmét és elismerést érdemelt ki. A díjakat az MMÉE 1896. március 8-án tartott közgyűlésén adták át.⁵⁷

A *Budapesti Hírlap* az eseményről szóló tudósításában kiemelte a színházépítési pályázat komoly elvi jelentőségét. „Az utóbbi években számos nagyobb vidéki város állandó színházat épít, és ez a mozgalom szinte készületlenül találta a magyar építészeket.” A színházépítési technika terén az utóbbi időben bekövetkezett rohamos fejlődés egészen különleges tudást igényel. Ezért történhetett meg, hogy az építkező városok legtöbbször a magyar építészeket mellőzve, bécsi építészekkel építtette színházát. Az építészegyesület a pályázat kiírásával

⁵⁴ *Bálint András*: Apámról, elfogultan: https://www.doki.net/tarsasag/nephrologia/upload/nephrologia/document/Balint_Andras_megemlekezese_Balint_Peterrol.pdf.

⁵⁵ *Bálint Zoltán*: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet hadikórházának története. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 50. évf. 4. sz., 1916, p. 19–24.

⁵⁶ Vöröskeresztes kitüntetés. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 50. évf. 35. sz., 1916, p. 229.

⁵⁷ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közgyűlése. Építő Ipar, 1896. március 11., 11. sz., p. 94.

módot akart nyújtani tagjainak arra, hogy a színházépítés terén kiképezzék magukat. A bírálóbizottságban Hauszmann Alajos, Lechner Ödön, *Fittler Kamill* és mások vettek részt. Az első díjat *Hoepfner Guidó*, a másodikat Bálint Zoltán műépítész nyerte. A bíráló nagy elismeréssel szövegezte Bálint tervéről, melynek „alaprajza leginkább viseli magán egy vidéki színház jellegét, arkitektúrája pedig nem mindennapi tehetséget árul el.”⁵⁸

Az *Építészeti Szemle* is elmarasztalta a városatyákat, amiért – főleg a színházi építkezések terén – idegen építészekhez fordulnak, pedig ez „veszélyes eltévelyedése a tervszerű és nemzeti iránynak”. A városatyák okulhatnak az MMÉE pályázatának eredményéből: „építészeink erőben és tehetségben hatalmas versenytársai a külföldieknek”, ambíciójukat tekintve pedig túl is szárnyalják őket. Az első díjat azért *Hoepfner Guidó* nyerte el, mert pályaműve jobban megfelelt a kiírásnak, mint a második díjasé. Bálint Zoltán pályázata művészi kézre vall, meglepően izléses, és csak a díszlépcsőn múlt, hogy nem ő nyerte el az első díjat.⁵⁹

Az *Uj Idők* Bálint két rajzával illusztrálja a pályázatról szóló beszámolót, szó szerint idézve a bírálóbizottság következtetéseit: „sok eredeti *szellemes felfogással megtervezett s különösen jól megrajzolt*, s egyéni formaérzéstől duzzadó részletei után következtetve, *nem mindennapi tehetséggel állunk szemben.*” A cikket záró elismerő szavak: Bálint Zoltán pályatervét közel került a vidéki színház igazi típusához, és remélhető, hogy „további munkásságával csak szaporítani fogja első nagyobb sikerét, mely mint fiatal építész már is jogos büszkeséggel tölthet el.”⁶⁰

1896-ban írták ki első ízben a nagy mester tiszteletére alapított Ybl-pályázatot, melynek tárgya abban az évben egy utcai óraoszlop megtervezése volt. 1897. február 15-én tartották az ünnepi Ybl-ülést, melyen kihirdették a pályázat eredményét. A pályázatra beérkezett négy pályaművet Frommer Lajos előadó ismertette, a szavazás eredményeként az első díjat Bálint Zoltán érdemelte ki a *Több világosságot* jellegű pályaművével.⁶¹

Református gimnázium, Csurgó

A szerző kutatásai alapján fény derült Bálint Zoltán első két önálló, 1894-ben, illetve 1896-ban elnyert megbízatására. Mindkét munkát nyilvános tervpályázaton indulva kapta meg; az első a csurgói, a második a csáktornyai új iskolaépület megtervezésére irányult.

A belső-somogyi evangélikus református egyházmegye 1894-ben hirdetett pályázatot a Csurgón felépítendő gimnáziumépület tervrajzaira. A kiírásban fontos feltételként fogalmazták meg, hogy az épület költségei nem léphetik túl a 70 ezer forintot. A beérkezett hat pályatervet az egyházmegye kérésére az MMÉE által felkért bírálóbizottság véleményezte, amely egyhangú véleménnyel Bálint Zoltán tervezetétnek ítélte az első díjat.⁶² A „fiatal

⁵⁸ Pályázat színház-tervekre. Budapesti Hírlap, 1896. március 11., 70. sz., p. 9.

⁵⁹ Az építészeti nagypályázat. Építészeti Szemle, 1896. 3. sz., p. 73.

⁶⁰ A vidéki színház mintája. Uj Idők, 1896. március 29., 14. sz., p. 316.

⁶¹ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. Építő Ipar, 1897. február 17., 7. sz., p. 50.

⁶² Uj iskolaépület Csurgón. Pesti Hírlap, 1894. november 28., 332. sz., p. 9.

műépítész úr” megkapta a 400 forint pályadíjat, az épület tervét pedig bemutatták a vallás- és közoktatási miniszternek véleményezésre, egyúttal kérve anyagi támogatását. A minisztérium több változtatást kezdeményezett, amelyeket az építész végrehajtott, így megkapták az ígéretet az építkezés anyagi fedezetére.⁶³

Az egyházmegye közgyűlésének nyomtatásban közzétett jegyzőkönyve részletesen taglalja az építészeti terv módosításait, és közli a Bálint Zoltánnal kötött szerződés szövegét.⁶⁴

A *Dunántúli Protestáns Lap* 1895 januárjában részletesen beszámolt a kivitelre elfogadott, nyertes pályamunkáról. Mint megállapították, a pályázónak nem volt könnyű dolga, de szerencsésen megoldotta a feladatot: az aránylag csekély költségvetés ellenére az egyemeletes épületben ki tudta alakítani a kért helyiségeket. Bálint a jól megvilágított termeket egy széles folyosó körül helyezte el, a hasonló rendeltetésű termeket kellően csoportosította, a fizikai előadóteremmel kapcsolatos módosító kérelmeket elfogadta. A tantermek alapterülete 48, illetve 72 nm, a rajzterem 120 nm, magasságuk minimum 4 méter. Bálint a négyszobás igazgatói lakást is az iskolaépületben alakította ki. Szerencsés gondolat volt a dísztermi funkciót is ellátó, 200 nm-es tornaterem és a főépület összekapcsolása egy fedett folyosóval. „Költségvetését tekintve rendkívül kedvező ez a tervzet s csurgói iskolánk szerencsés lesz, hogy aránylag oly kis költséggel oly nagy és czélszerű épület birtokába jut” – fejeződik be a cikk.⁶⁵ A főgimnázium építése 1896 nyarán kezdődött, miután a pályázatnyertes *Morandini* céggel megkötötték a kivitelezési szerződést. A művezetéssel Bálint Zoltánt bízták meg.⁶⁶

Külön érdekesség, hogy 1942 nyarán az egyemeletes épületet kétemeletesre magasztították: a tetőszerkezetet három részre vágták, és fokozatosan aláfalazták. A gimnázium 150. tanéve egy teljesen újjávarázsolt épületben nyílt meg.⁶⁷ A *Hungaricana* képtárában az eredeti, egyemeletes épületről is őriznek fotót.

Állami polgári fiú- és leányiskola, Csáktornya

Bálint Zoltán hamarosan másik pályázatot is elnyert: ez a csáktornyai polgári iskola tervének és költségvetésének elkészítésére vonatkozott.

Csáktornya nagyközség és a kormány között az 1895/96. tanévben megkezdődtek a tárgyalások a polgári iskola új épületéről. A kezdeti tervek szerint a község gondoskodott volna

⁶³ A csurgói ev. ref. főgimnázium értesítője az 1894–1895. tanévről. Vágó Gyula Könyvnyomdája, Csurgó, 1895, p. 196–197.

⁶⁴ A belső-somogyi ev. ref. egyházmegye ... közgyűlésének jegyzőkönyve, 1895. április 22. Kéthelyi ny., Kaposvár, 1895, p. 17–18.

⁶⁵ A csurgói ev. ref. főgimnázium nem sokára új épületet kap. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1895. január 6., 1. sz., p. 14.

⁶⁶ A csurgói ev. ref. főgimnázium építése. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1896. augusztus 23., 34. sz., 543. hasáb.

⁶⁷ Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium – Csurgó: http://reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/csokonai_vitez_mihaly_reformatus_gimnazium_altalanos_iskola_es_kollegium_csurgo.

az építkezésről; ez ügyben megalakították az építőbizottságot, kapcsolatba léptek egy pénzintézettel, és 1896 januárjában kiírták az épületre a tervpályázatot. A községi önkormányzathoz mindössze egy pályázat érkezett be, de mivel az minden szempontból megfelelt a kiírásnak, elfogadták, és kifizették érte a kitűzött 1000 korona jutalomdíjat.⁶⁸

1896 júniusában a kormány azonban államosította a polgári fiú- és lányiskolát, ennek következtében az építkezésre vonatkozó megállapodások alapjaikban változtak meg. A finanszírozó immár nem Csáktornya, hanem a vallás- és közoktatásügyi minisztérium lett, amely az új épületre 94 462 forintot engedélyezett.⁶⁹ A támogatás fejében a minisztérium kikötötte, hogy a község köteles az iskolaépületnek helyet adó telket ingyenesen rendelkezésre bocsátani.⁷⁰ Az Építészeti Szemle 1896. július 31-ei számában közzétették a – véleményünk szerint csak pro forma – tervpályázati felhívást, 1896. augusztus 15-ei (kéthetes!) határidővel. A kiírásban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1874. szeptember 7-én kelt, 1258. sz. rendeletére hivatkoztak, amelyben a feltételek a legkisebb részletekig meg voltak határozva.

A kormány 1897. szeptember elején jóváhagyta Bálint módosított tervét, a kivitelezésre versenytárgyalást írt ki, amelyet *Morandini Román és Társa* nagykanizsai vállalkozók nyertek meg. Az átadási határidő 1898. augusztus 15-e volt, amelyet az építők becsülettel teljesítettek, így az 1898/99. iskolaév az új épületben nyílt meg, azonban az ünnepélyes iskolaavatásra csak a tanév végén, 1899. augusztus 29-én került sor.⁷¹

Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter, egyben a csáktornyai kerület képviselője avatta fel az országhatár szélén felépült új iskolát, melynek létét országos érdeknek nevezte. Beszédében kitért a polgári iskolák készülő reformjára, hallgatóságát arra biztatva, hogy minél többen véleményezzék a tervezetet.⁷²

Bálint Zoltán munkájáról az iskola igazgatója, *Pálya Mihály* véleményét idézzük: „Iskolánk imponáló arányaival nemcsak egyik legszebb disze községünknek, de mint népoktatási czélokra rendelt épület ritkítja párját egész Zalavármegyében. Nincs rajta semmi pompa, nincs felesleges disz, magányosan áll nemes egyszerűségében, melyen már a laikus is mesziről felismeri a Muzsák komoly csarnokát.”⁷³

⁶⁸ A csáktornyai magy. kir. állami polgári fiú- és leányiskola értesítője az 1899/1900. iskolai évről. Fischel Ny., Csáktornya, 1900., p. 8. Az értesítő szerint a Vállalkozók Lapja 1896. január 14-ei számában jelent meg a tervpályázati felhívás. A pályázattal kapcsolatban még egy érdekes hír került elő: a Zalamegye című lap 1897. szeptember 5-én közölte a nyilvános versenytárgyalási felhívást a csáktornyai polgári iskola felépítésével kapcsolatos kivitelezői munkálatokra; a pályázat benyújtásához szükséges dokumentációt a jelentkezők Bálint Zoltán és Frommer Lajos műépítészek irodájában vehették át. Társas cégük ekkor más működött, de a korábban elnyert pályázatot Bálint Zoltán még egyedül vitte végig.

⁶⁹ Megyei hírek. Zalamegye, 1897. augusztus 15., melléklet a 33. számhoz.

⁷⁰ I. m. (68), p. 8.

⁷¹ I. m. (68), p. 8–9.

⁷² A közoktatásügyi miniszter a csáktornyai iskolaavatáson. Vasárnapi Ujság, 1899. július 2., 27. sz., p. 455.

⁷³ I. m. (68), p. 9.

Az internetre vannak feltöltve képek az iskolaépület korabeli és mai állapotáról: örömmel konstatálhatjuk, hogy a kitűnő állapotban lévő iskolaépület ma is a tanulás szolgálatában áll. Jóleső érzés, hogy a csáktornyai (čakoveci) múzeum honlapján közzétett rövid ismertetőben megemlítik Bálint Zoltánt mint az épület tervezőjét (4. ábra).⁷⁴

4. ábra: A csáktornyai iskolaépület

A pusztaszeri emléktárgyak pavilonja az ezredéves kiállításon

Az 1896-os nagy nemzeti bemutatkozáson Bálint Zoltán nemcsak a Korb és Giergl iroda építészvezetőjeként, de önállóan is szerepelt: ő tervezte a pusztaszeri emléktárgyak pavilonját.

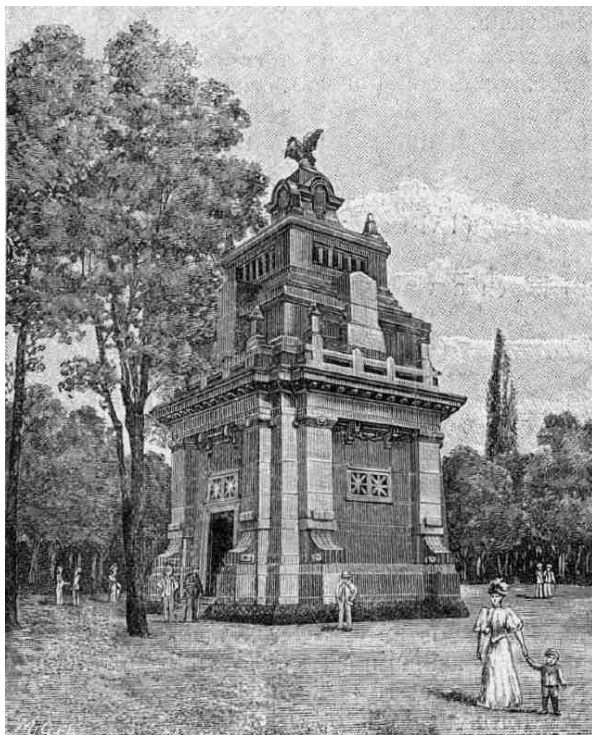
A millenniumi kiállítás egyik érdekes rendeltetésű csarnokáról adott előzetes hírt az Építő Ipar. A pavilon „alacsony kis dombon épül, amely dombot abból a földből emelik, amelyen a honfoglaló magyarok első országgyűlésüket tartották, s a hol a vérszerződést megkötötték. A „mauzóleumszerű” csarnok 16 méter magas lesz, „a tetején egy szárnyát kiterjesztő óriás turul-madárral”. A pavilonban Pusztaszerről származó földet tartalmazó emléktárgyakat mutatnak be és árusítanak.⁷⁵

Az ezredéves kiállítás eredményeit összegző, nyolckötetes műben ezt írták a pusztaszeri emléktárgyak kiállítási pavilonjáról. „Szép, tetszetős renaissance-formákban emlényjelleggel

⁷⁴ Državna građanska škola: http://phisculture.pomurski-muzej.si/cakovec/arhitektura_377/299_drzavna-gradanska-skola_868.

⁷⁵ Ezredéves kiállítás. Építő Ipar, 1895. október 16., 42. sz., p. 391.

80 m² területen és mintegy 6000 frt költséggel Bálint Zoltán tervei szerint épült pilóta-alapon⁷⁶ favázás falakból, mely falak külső-belső deszkázatára gipsz-vakolatból lettek felrakva az építészeti formák.” A pavilonért Bálint Zoltán kiállítási érmet kapott.⁷⁷

5. ábra: A pusztaszeri emléktárgyak pavilonja⁷⁸

Az ezredéves kiállítás alkalmából az *Országos Magyar Képzőművészeti Társulat* által szervezett tárlaton Bálint két művét mutatta be: a pusztaszeri emléktárgyak kiállítási pavilonjáról egy vízfestményt, az MMÉE által díjazott színházi pályatervéről pedig három tusrajzot és három vízfestményt.⁷⁹ „Bálint Zoltán díjazott színház-pályatervéről volt már alkalmunk dicsőően megemlékezni. A derék munka rajzaihoz a pusztaszeri pavilonnak eredetiségben bővelkedő ügyes tervrajza csatlakozik” – olvasható a *Pesti Hírlap* hasábjain.⁸⁰

⁷⁶ A pilótaalap a cölöpökre épített alapozást jelenti. Révai nagy lexikona, XV. köt. Révai Testvérek, Budapest, 1922, p. 456.

⁷⁷ *Schmidt*: i. m. (31), p. 107 és p. 285.

⁷⁸ Pusztaszeri emléksarnok. Építészeti Szemle, 1896. december 31., 12. sz., p. 281.

⁷⁹ Ezredéves Országos Kiállítás 1896. A Képzőművészeti Csoport képes tárgymutatója. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest, 1896, p. 40.

⁸⁰ Architektúra a mütárlaton. *Pesti Hírlap*, 1896. május 23., 142. sz., p. 6.

Bálint Zoltán szakirodalmi munkássága

Bálint már fiatakkorában ismertté vált egyrészt építészként, másrészt jótollú, írásban szívesen megnyilatkozó szakemberként. Ez utóbbira példa első nagyobb lélegzetű, *Esztétikai szemléldések az építőművészet jelen hanyatlásáról* című, hétrészes cikksorozata, amelyből kiválóan le lehet mérni a fiatal Bálint Zoltán gondolkodásmódját, művészetfelfogását.

Sokat elárul a korabeli viszonyokról, hogy a szakma egyik fontos orgánuma, az Építő Ipar közlésre elfogadta az akkor még teljesen ismeretlen, 23 éves, külföldi tanulmányútajáról nemrég hazatért építész kényes témát feszegető tanulmányát, amely a hetilap 1894 októbere és decembere közötti számaiban jelent meg.

Nem könnyű röviden összefoglalni Bálint eszmefuttatását, amelyben először a régi művészetfelfogásról és annak változásáról elmélkedik. *Schlegel* „banálissá vált frázisát” idézi: „az építészet nem egyéb, mint megfagyott zene”, majd leszögezi: az építészetnek a ritmuson kívül a vonal, a forma és esetleg a szín bája ad művészi jelleget. A többi művészeti ághoz viszonyítva az építészet rafinált törvényeinek megértése sokkal finomabb művészi felfogást kíván meg: „az architektónikus szép fölfogása a legfogékonyabb lelket követeli, megértése pedig a legihlettebb művészt.” A Parthenon épp olyan élő művészeti lény, „organikus létező valóság, mint az Iliász vagy Michel Angelo Mózes; célja szintén bizonyos ismeretlen szépség után való törekvés. ... Az építészet a szép sejtelmének egy bámulatosan önálló megjelenése, mely azonban csaknem oly erőteljesen fejezi ki a művész gondolatát, korának erkölcsait, érzelmvilágát, mint bármely más műretek.” Ez utóbbi gondolat az egész tanulmány vezéreszméje: Bálint végig arról elmélkedik, az egyes korok társadalmi berendezkedése miként határozza meg az adott korszak művészetét.

A görögöket „bámulatosan szép földön rendkívül értelmes és szép” népként írja le, akik egész intézményrendszert hoztak létre a szép testek kultuszának megteremtésére. Oka van annak, hogy *Periklész* lett a hellén műveltség legkitűnőbb megszemélyesítője, oldalán *Pheidiásszal*, a valaha élt összes szobrászművész legtökéletesebbikével. Nem véletlenül az ő idejükben érte el az építőművészet a *Parthenonban*, az emberi teremtő szellem egyik legnagyobb alkotásában megtestesülő tetőpontját. A felülmúlhatatlan antik művészetet a görög nép erkölcsi, egyszerű, átlátszó, klasszikus tisztaságú eszméi teremtették meg.

A barbárok véget vetettek a nagy civilizáció virágzásának, elsöpörtek mindent, amit az megteremtett, azonban a népvándorlás után sem javult a helyzet: a nép hihetetlen nyomorba süllyedt. Éhínség, dögvész pusztított, az élet maga volt a kinszenvedés – nem csoda, hogy az emberek a vallásba menekültek, és a túlvilágba vetett hit vált egyetlen vigaszukká: így született meg a gótikus egyház. A gót stílusú építészetben a földtömegek a minimumra redukálódnak, helyüket óriási ablakok foglalják el, „az építményt csak a támasztó pillérek és ívek egész tömege tartja fenn. ... A belső díszítés teljesen meghazudtolja az anyagot.” A gótika művészete az emberi lélek megzavart egyensúlyának, a valóságból a bizonytalanba, az ismeretlenbe való vágódásnak a képét tükrözi vissza.

Az olasz reneszánsz embere a maga módján művelt; nem okoskodik, de lát, a fejében több a kép, mint az eszme – írja Bálint. A finom felfogás képessége párosul az árnyalatok iránti érzékkel; „megvan benne az elvont, misztikus iránti gyűlölet, a térnek, világosságnak élénk érzete ... életeleme, lényegének része a művészetek szeretete.” Alig egy évszázad alatt keletkeztek a nagy olasz művészeti korszak remekművei, amelyek bámulatunkat ma is teljes mértékben bírják, mert tökéletességükkel a görög művészet alkotásaira emlékeztetnek.

A példaként felhozott következő korszakról, a rokokóról Bálint lesújtó véleménnyel van: „a nagy eszmék, ideálok letűntek”. Az állami élet a kegyencek uralmává süllyedt, a despotizmus hízelgéssel, kegyhajhászással párosul, az egyházat képviselő papok versenyt dőzsölnek a fejedelmekkel. A tartalom helyébe az üres formát állítják; a mindenk felett álló etikett elfogadhatóvá teszi a legaljasabb kicsapongást. A rokokó művészete már nem ismer határt. Tagadja a szerkezetet, vonalvezetése kusza, logikátlan, ugyanakkor ritmikus, bájos. A rokokó örökké mosolygó világa nem tartott sokáig, a milliók nyomorúságára épülő hazug pompa rövid idő alatt összeomlott: „megrendült bele a Bastille, és romjai alá temette ezt a felcicomázott, hiú korszakot”, és ezt követően a művészet visszatért az újra feltámadt klaszszicizmushoz.

Történeti esztétikai fejtegetései után Bálint arra keresi a választ, a 19. századi társadalmi viszonyok alakulása, a műveltség és a közerkölcs állapota mennyiben idézte elő az építőművészetben tapasztalható hanyatlást. Úgy véli, a korábban mértéktelenül sanyargatott, elnyomott emberiség szabadsághoz és jogokhoz jutott ugyan, az egyéniség előtt tágas tér nyílt, azonban az emberek önzővé váltak: csak saját jólétük, boldogságuk megszerzése, a becsvágy és az élvezet szomjazása sarkallja őket – ez pedig maga az önzés. Az ember eltaszította magától a vallást, önnön kutató szellemére bízta magát, azonban az eredmény nemhogy nem elégítette ki: a lelki egyensúlya is felborult.

Az egész korszak művészete határozott dekadenciát mutat. És hogy az építészet hanyatlása miben nyilvánul meg? Nincs műiránya, nem találta meg építészeti nyelvét, amelyen magát kifejezhetné. „Azok a művek, melyek a mi időnkben keletkeztek, sohasem képeztek haladást ama korok legjobb műveivel szemben, melyeknek műirányában megszólaltak, sőt csak a legritkább esetben ütötték meg azok mértékét is ... a praktikus célok túlnyomóak lettek az ideálisok rovására.” A művészet már alig tudja követni a technika haladását, így ahelyett, hogy az építészet adta volna meg az ideának az anyagot és formát, az anyaggal együtt az ideát kényszeríti bele a kész formába.

A tanulmány végén Bálint Zoltán felteszi a kérdést: van-e remény arra, hogy a művészetek vagy éppen az építészet a közeljövőben fellendüljön? Erre nem tud határozott választ adni, de úgy véli, nem késhet soká az új művészi felvirágzás.⁸¹

⁸¹ *Bálint Zoltán: Esztétikai szemléldések az építőművészet jelen hanyatlásáról. Építő Ipar, 1894. I. rész: október 24., 43. sz., p. 507–508; II. rész: október 31., 44. sz., p. 518; III. rész: november 7., 45. sz., p. 529–530; IV. rész: november 14., 46. sz., p. 541–542; V. rész: november 21., 47. sz., p. 551–552; VI. rész: december 5., 49. sz., p. 572; VII. rész: december 19., 51. sz., p. 597–599.*

Ugyancsak az Építő Ipar adott helyet Bálint Zoltán kétrészes cikkének, amely az ezredéves kiállítás egyik rendezvényével, az építészeti műkiállítással foglalkozott. Bálint hosszan fejtegeti, milyen különleges műfajt képviselnek az architektúra és a rajz művészetének egyesülését képviselő építészeti rajzok, melyek készítése során nem fényképészeti hűségre kell törekedni. Kiemeli a távlati rajz jelentőségét, és fájjalja, hogy nagyon kevés kiállító építész élt a perspektivikus ábrázolással. Számos külföldi példára hivatkozik: ott az építőművészeti tárlatokon inkább az ortogonális rajzok hiányoznak, a perspektivikusak szinte soha, és igen magas színvonalon művelik az építészeti rajz műfaját. A budapesti kiállításon sokan fényképeken ábrázolták az elkészült építményeket, pedig az építéseknek tudniuk kellene, hogy a fénykép a legkevésbé alkalmas a művészet hatásának felidézésére, hiszen a fénykép a legszolgaiabb másolás, a művészeknek éppen az ellentéte. Bálint két nevet is említ: amíg Hauszmann Alajos műveinek bemutatását kifejezetten rossznak, addig Alpár Ignácét igen sikerültnek tartja. Megjegyezzük, hogy a hetilap egyik korábbi, a 23. számában B. Z. monogrammal is megjelent egy, a fentiekhez hasonló tartalmú rövid cikk, amelynek írója itt is hangsúlyozza, hogy az építészeti rajz ugyanolyan önálló műfaj, mint az akvarell vagy a pasztell. A szerkesztőség sietett leszögezni, hogy nem ért egyet a cikk szerzőjével, álláspontja kifejtésének csak a szabad véleménynyilvánítási jog tiszteletben tartása miatt adott helyet.⁸²

Bálint Zoltán múlhatatlan érdemei közé tartozik az ezredéves kiállítás építészeti bemutató, magyar, illetve német nyelven megjelent reprezentatív kötet publikálása. Bálint már a kiállítás ideje alatt előállt azzal a javaslatával, hogy meg kellene örökíteni a millenniumi kiállítás lebontásra ítéltetett épületeit, és a terv valóra váltásához nagy erővel igyekezett támogatókat találni. A téma iránt érdeklődők – többek között az Építő Ipar olvasói – a megvalósulás előtti fázisról 1896 végén értesülhettek. A beharangozó cikk írója fájdalommal gondol a közeli jövőre, amikor szétrombolják a városligeti tündérvárost. „Mentsük meg a maradandót az utókor számára, ha már az ideiglenes jellegű anyagot elpusztítja a megmáshíthatatlan végzet.” A nemes feladatra Bálint Zoltán vállalkozott: kiadót keresett az általa eltervezett nagyszabású műhöz, amely megörökítené az ezredéves kiállítás becses építészeti alkotásait. Bálint elsőként „a kiállítás objektumainak fényképezésére kizárólag feljogosított fotográfus-konzorciumhoz fordult a mű kiadása iránt”, de sem náluk, sem más magyar kiadónál nem járt sikerrel. Kénytelenségből külföldön keresett és talált kiadót: a bécsi Schroll cég vállalta a jókora beruházással járó mű kiadását – feltéve, ha biztosítják legalább 200 példány eladását.

Az MMÉE válaszmánya azonnal felkarolta a tervezett mű megjelenését, és előfizetési felhívással fordult a tagsághoz, 40%-os kedvezményt kínálva.⁸³ Az Építő Ipar néhány héttel későbbi, 48. számában jelezték, hogy az előfizetők száma elérte a 270-et. Ugyanebben

⁸² *Bálint Zoltán: Az ezredéves műkiállításból.* Építő Ipar, 1896. I. rész: július 29., 31. sz., p. 240–241; II. rész: augusztus 12., 33. sz., p. 254–255.

⁸³ Kiállításunk architektúrája. Építő Ipar, 1896. október 14., 42. sz., p. 321–322.

a számban jelent meg a tervezett kötethez íródott előszó Alpár Ignác tollából, amelyet az alábbiakban rövidítve idézünk.

Tisztelt Barátom!⁸⁴

Az ezredéves kiállítás napjai meg vannak számlálva, megszűnik azoknak az építményeknek a létjogosultsága, melyekben gazdasági, ipari és művészeti fejlődésünk termékeit felhalmoztuk, eltűnnek azok a művek, melyeket a magyar építészet a kiállítás területén alkotott.

Nem volna méltányos, ha ezek az építészeti alkotások nyomtalanul vesznének el, ezért igaz örömmel üdvözöltem az Ön tervét, mellyel a kiállítás architektúráját méltó műben akarja megörökíteni.

Hogy mi volt a jelentősége ennek a kiállításnak, annak megítélését másokra bízom. Mi rámutattunk múltunkra, hogy vele igazoljuk igényeinket a jövőre nézve, s hogy erőt merítsünk a további fejlődéshez. Retrospektíve mutattuk be történeti fejlődésünk minden fázisán át egykorú kultúránk maradványait, azokat az emlékeit, amelyeket a hazánkat dúlt véstől és enyészettől megkímélt a sors.

Építészeti emlékeink csak az északi határszéli vármegyékben és Erdélyben maradtak meg eredeti épségükben; azokon a vidékeken, melyeket hatalmas hegyek, mint természetes védőbástyák zártak el és kíméltek meg a vad hordák barbarizmusától. E műemlékek a civilizált Európa előtt még nem eléggé ismeretesek.

A történelmi főcsoporton kívül is létesült néhány épület történeti műemlékeink feldolgozásával, de kiállításunk épületeinek nagy része magán viseli a modern kor bélyegét és annak szellemében épült. Tervezőik a rájuk bízott feladatnak a legnagyobb részt derekasan és művészien feleltek meg: a nagyszámú kiállítási csarnok és pavilon közt határozott többségben vannak azok, melyek a kiállítások építészetének általános szintjét elérik, sőt részben meg is haladják.

Hálát érdemlő feladat a kiállítás építkezésében felhalmozott művészi anyagot egy műben megörökíteni. Szíves örömet üdvözlöm szép vállalkozását, mellyel a magyar építőművészetnek, a magyar ezredéves kiállításnak, a magyar nemzetnek hasznos szolgálatot tesz.

Budapesten, 1896. évi október havában.

Szíves kézzorítással Alpár Ignác.

⁸⁴ Alpár Ignác előszavának kivonata. Építő Ipar, 1896. november 25., 48. sz., p. 363–364.

Az 1897-ben megjelent, nagy fóliós formátumú, 48 oldal szöveget, 59 szövegközi képet, továbbá 35 tábla professzionális minőségű fényképfelvételt magában foglaló kötet tartalmáról egészen röviden: megkerülhetetlen volt a kiállítás eszméjének és annak a vitának a bemutatása, melynek során eldőlt, országos vagy világkiállítást rendezzenek-e. Bálint ismertette az előkészületeket, a városligeti helyszínt, az épületek elhelyezkedési rendszerét, majd – külön csoportban tárgyalva a történeti, illetve a modern jellegű építményeket – leírta főbb ismérveiket, elemezte az összhatásukat, és megállapította művészi értéküket. A szöveges rész végén táblázatba szedve közölte mind a 213 építmény megnevezését, tervezőjét, kivitelezőjét, alapterületét, továbbá a teljes, illetve az egy négyzetméterre jutó építési költségét.

Az ezredéves kiállítás architektúrája címmel megjelent, elegáns kiállítású díszművel Bálint osztatlan elismerést aratott. Az igényes művészeti kiadványokra szakosodott bécsi Schroll Verlag a kötetet német nyelven is megjelentette.⁸⁵

6. ábra: A millenniumi kiállítás papír- és sokszorosítóipari csarnoka⁸⁶

⁸⁵ Die Architektur der Millenniums-Ausstellung. hrsg. und mit Erklärendem texte versehen von *Bálint Zoltán*. Kunstverl. A. Schroll, Wien, 1897. A magyar nyelvű kötet a Magyar Elektronikus Könyvtárban, a német nyelvű pedig az Universitätsbibliothek Heidelberg digitális könyvtárában hozzáférhető.

⁸⁶ *Bálint*: i. m. (85), p. 28.

A Budapesti Hirlap 1908. évi karácsonyi számában közölte Bálint Zoltán cikkét a magyar építőstílus kérdéseiről. A *Modern stílus – magyar stílus* címet viselő rövid eszmefuttatásban arról elmélkedik, létezik-e magyar művészeti – főként magyar építőművészeti – stílus, és ha igen, milyen a viszonya a modern építészethez. Bálint a múltba visszatekintve leírja, hogy a rokokó és az empire stílus után új stílus nem alakult ki, helyette jött a régi irányzatok feltámasztása a klasszicizmustól a barokkig. A 19. század utolsó évtizedében gyakorlatilag átmenet nélkül támadt művészi forradalom viszont új elveket és törvényeket keres annak érdekében, hogy a művészetet összhangba tudja hozni az élet modern formáival. A többi művészethez képest az építészetben az újjászületés folyamata hosszabb időt vesz igénybe. A modern építészet alapelve: ami a célnak megfelel, már csaknem szép; a célszerűség mellett pedig az anyagszerűség a legfontosabb.

Az utóbbi két évtizedben elkezdtek összegyűjteni azokat a művészeti emlékeket, „melyekre a mi nemzeti génuszunk bélyegét rányomta. Legjobbaink törekvése, hogy az összegyűjtött dokumentumok” segítségével építőművészetünk és művészi iparunk nemzetivé váljon. E művészeti mozgalom élére Lechner Ödön állt, akinek célja a magyar építészeti stílus megteremtése. „Kérdés már most, megvan-e hát a magyar stílus vagy lehet-e Lechner irányát annak tekinteni? Így vetvén föl a kérdést, sajnos, nemmel kell hogy feleljek. Lechner iránya egy nagy művészettség egyéni stílusa és bár kétségkívül érzésében magyaros, mégis objektíve ez Lechner-stílus, és nem magyar-stílus. Követői őt utánozzák több-kevesebb szerencsével és több-kevesebb eredetiséggel. ... Nem Lechnert kell utánozni, hanem az ő törekvéseit! Modernnek kell lenni elsőbben és magyarnak” – tanulmányozni kell népünk naiv művészetét, az életmódunkat, az éghajlati viszonyoknak megfelelő építési anyagok természetét, és félretenni mindazt, ami idegen történelmi hagyomány.⁸⁷

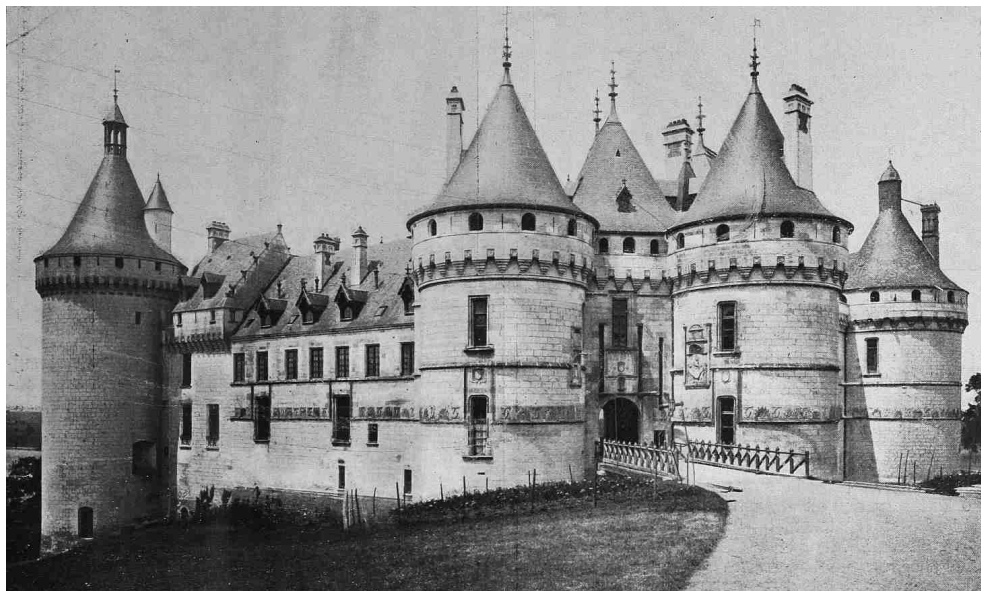
1914-ben egy érdekes könyv jelent meg Bálint Zoltántól, amelynek tárgya – és egyben címe – *A francia reneszánsz és a Loire-völgy kastélyai*. A Bálint által ebben a kötetben feldolgozott téma ismertetése messze vezetne bennünket cikksorozatunk céljától, ezért csak néhány, az építész életrajzával összefüggő adatot emelünk ki a bevezetőből.

Bálint leírja, hogy éveket töltött Párizsban, és Franciaország számos helyén megfordult, de a Loire-völgy kastélyait először csak 1913 őszén látogatta meg, amikor angliai barátjaival gépkocsin utazta be Touraine festői tájait. Régi álma teljesült: „még ma is él bennem az örömmel, a felsikoltó gyönyörűségnek az a rezgése, amely elfogott, amikor a blois-i kastély udvarára belépve a napfény tüzében elémbé tárult az I. Ferenc korabeli homlokzat tündériszépége...” A könyv kiadásának legfőbb indoka, hogy szereti Franciaországot, „mert olyan végtelen intellektuális gyönyörűségeket” köszönhet neki. A szöveg tulajdonképpen Bálint néhány előadásának írásba foglalása, célja pedig nem titkoltan az az idő tájt itthon még alig ismert francia kultúra e kivételes gyöngyszemének megismertetése a magyar közönséggel. Az MMÉE közlönyében olvasható hír szerint a mű- és középítési szakosztályok 1914. feb-

⁸⁷ Bálint Zoltán: *Modern stílus – magyar stílus*. Budapesti Hirlap, 1908. december 25., 308. sz., p. 76–77.

ruár 16-án, majd a 23-án tartott ülésén tartotta meg Bálint Zoltán a megjelent nagyszámú tagság előtt a Loire-menti kastélyokról és a francia reneszánszról szóló előadását. A folyóirat a képekkel illusztrált előadásokat 12. és a 14. lapszámában közölte.

Az 5 műmelléklettel, 50 egész oldalas és 49 szöveg közé nyomott képpel megjelent könyvet bizvást számon tarthatjuk a témáról szóló érdekes és értékes művelődéstörténeti művek között.⁸⁸

7. ábra: Chaumont kastélya⁸⁹

A Bálint és Jámbor építészpáros együttműködése 1897-től 1930-ig

A két építóművész aktív életét a diplomázástól kezdve nagyjából hatvanéves korukig lehet nyomon követni. Mind a ketten közel négy évtizeden át dolgoztak sikeres építésként; ebből a pályakezdés néhány évében önálló tervezőként működtek – az előzőekben ezt az időszakot tekintettük át nagy vonalakban. Életművük túlnyomó és meghatározó része azonban a kettejük tulajdonában lévő, Bálint és Jámbor néven jegyzett, 33 éven át közösen működött építészirodához kötődik, amelynek kimagasló teljesítménye révén kettejük neve örök időkre elválaszthatatlanul összefonódik.

⁸⁸ *Bálint Zoltán: A francia reneszánsz és a Loire-völgy kastélyai. Művészettörténeti tanulmány és ismertetés.* Eggenberger, Budapest, 1914.

⁸⁹ *Bálint Zoltán: A francia reneszánsz és a Loire-völgy kastélyai. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye,* 1914. április 5., 12. sz., p. 223.

Bálint és Jámbor 1897 tavaszától 1930 őszéig dolgozott együtt saját társas cégükben. Az ezt követő időszakból több közös munkájuk nem ismert; jelenlegi ismereteink alapján Jámbor Lajos nevéhez is mindössze egy önálló munka, Bálint Zoltán 1941-ben készült síremléke kötődik.

A Bálint és Jámbor társas cég dokumentumai

A korábbiakban láttuk, hogy számos közös pont volt az életükben: az egyetem, Hauszmann irodája, az MMÉE stb. Első közös pályázatukat 1896-ban adták be a *Caritas* jótékonyági egyesület Teréz körúton felépítendő egyesületi bérházának a tervezésére. A neves zsűri az első díjas Korb és Giergl mögött a második helyen Bálint Zoltán és Frommer Lajos építész tervét, mint kitűnően sikerült művet, megvételre ajánlotta.⁹⁰

Bálint 26, Frommer 28 éves volt, amikor közös építésziroda alapítását határozták el. A fővárosi levéltárban fennmaradt néhány dokumentum fontos adalékokat szolgáltat a kettejük által 1897. május 1-jén létesített közkereseti társas cégről.

Jegyzőkönyv 1905. február 18.⁹¹

„Bálint Zoltán (Nagymező u. 43.) és Jámbor Lajos (Nagymező u. 43.) építési vállalkozók, budapesti lakosok megjelennek személyesen, iparjogosultságukat igazolják s kérik, miszerint közkereseti társas cégük, melynek tagjai a fentnevezettek, czége „Bálint és Jámbor”, székhelye: Budapest, Nagymező u. 43., keletkezési ideje: 1897. évi május hó 1. napján és a mely czég a társtagok által egyformán képviseltetik és mind-egyik által önállóan, a kereskedelmi társas czégek jegyzékébe bejegyeztessék; miután személyazonosságukat a bírósági tagok előtt ismeretes alulírt tanuk bizonyították, – czégeköt, illetve czimaláírásukat ekkép jegyezték be:

Bálint & Jámbor”

Több, egymástól eltérő adat kering a nyomtatott és online forrásokban arról, meddig tartott az építészpáros példás együttműködése. A BFL-ben őrzött egyik jegyzőkönyv, amelynek az alábbiakban közöljük a szövegét, minden kétséget kizárólag közli a pontos dátumot: cégtársakként 1930. november 26-áig, tehát pontosan 33,5 éven át dolgoztak együtt. Egyelőre nincs adatunk arról, hogy a Jámbor kiválása után változatlan néven működő cég kapott volna további építészeti megbízást.

⁹⁰ Műszaki hírek. Pesti Hírlap, 1896. június 14. 163. sz., p. 14.

⁹¹ Jegyzőkönyv. Felvétel Budapestben, a budapesti kir. keresk. és váltótörvényszéknél, mint kereskedelmi bíróságnál 1905. február 18-ik napján. HU_BFL_VII_2_e_31924_1930 Bálint és Jámbor.

Jegyzőkönyv 1930. november 26.⁹²

Jelenlévők: Bálint Zoltán és Jámbor Lajos

„Jámbor Lajosnak az üzletből történt kilépése folytán maga a cég változatlan cégszöveggel, továbbá Bálint Zoltán építési vállalkozó eddigi társtaggal mint egyedüli cégtulajdonossal a kereskedelmi egyéni cégek jegyzékébe átvezetessék azzal, hogy cégtulajdonos a céget a cégszöveg kiírásával jegyzi.

Cégtulajdonos bejelenti, hogy a cég telephelye I. ker. Budafoki út 9–11. szám alatt van.

Jámbor Lajos kijelenti, hogy nevének a cégszövegben való bentmaradásához hozzájárul.”

Az üzletből kilépett Jámbor Lajos „társági minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnése” miatt bekövetkezett változás a Központi Értesítőben is megjelent.⁹³

A két üzlettárs hosszú évtizedeken át – gyakorlatilag Bálint Zoltán 1939-ben bekövetkezett haláláig – ugyanabban a házban lakott. A *Nagymező u. 43.* szám alatti első közös címük a *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 1902/03-as kiadásában jelent meg. Az építészek 1906. október 15-én jelentették be a törvényszéknek, hogy „műtermünket és irodánkat, nemkülönben lakásunkat VIII. ker. Főherceg Sándor tér 3. szám alá helyeztük át.”⁹⁴ Erről, a Bálint és Jámbor iroda által tervezett épületről a cikksorozat harmadik részében lesz még szó – itt az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Bálint Zoltán egyik testvére, Bálint Rezső, a neves belgyógyász professzor ugyanebben a házban lakott.⁹⁵

A cégalapítástól eltelt másfél évtized sikereinek köszönhetően 1910–1911 között a Bálint és Jámbor társas cég saját tulajdonú bérpalotát épített a *Budafoki út 9–11.* szám alatt. Az épület keletkezésének idejéről a ház falát díszítő, ma is látható domborművű tábla szolgáltat adatot. A ház 1911. évi átadásától 1930-ig itt volt a közös építész műtermük (a budapesti telefonkönyvek mellett ezt a fent idézett egyik jegyzőkönyv is tanúsítja), és mindketten ebben a házban laktak.⁹⁶ Bálint Zoltán utóljára 1936-ban szerepelt ezen a címen a budapesti

⁹² HU_BFL_VII_2_e_31924_1930 Bálint és Jámbor.

⁹³ Bálint és Jámbor. Központi Értesítő, 1931. február 19., 8. sz., p. 103. Budapesti kir. tvszk 1931. I. 21. Cg 31924/3. 7687/3. sz.

⁹⁴ Folyamodvány a kir. Törvényszékhez. 1906. október 15. HU_BFL_VII_2_e_31924_1930 Bálint és Jámbor..

⁹⁵ Dr. Bálint Rezső gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/319418#>.

⁹⁶ A Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1911. 23. évf. 755. oldalán, az építészek között szerepel Bálint Zoltán és Jámbor Lajos cége az I. kerület, Budafoki út 9–11. szám alatt, a lakásjegyzékben Bálint neve az 1094. oldalon, Jámboré pedig az 1487. oldalon található ugyanezen a címen.

telefonkönyvben, Jámbor Lajos pedig – amint a bevezetőben olvasható – 1955-ben bekövetkezett haláláig lakott az általuk tervezett és közös tulajdonukban állt bérházban.

8. ábra: Az építés évszáma a Budafoki út 9–11. szám alatt épült bérpalota homlokzatán⁹⁷

---

⁹⁷ A szerző felvétele.